

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਨਾਰੀ-ਸਦਾ ਕੌਰ

ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ,

ਲੈਕਚਰਾਰ (ਇਤਿਹਾਸ)

ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਫਾਰ ਵੂਮੈਨ, ਸਿਵਲ ਲਾਈਜ਼ ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਈਮੇਲ- gillsukhjeet25@ymail.com

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਜਨਕ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦਿਵਾਰੀ ਤੇ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਜਕੜੀ ਗਈ। ਪੰਦਰਵੀਂ-ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪਰਦੇ ਤੇ ਸਤੀ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੁਕਾ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਹਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ।¹ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖਿਆ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਰਹੀਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜੇਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਰਾਜਸਤਾ ਸੰਭਾਲੀ ਬਲਕਿ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।²

ਬਹਾਦਰ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਮ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦਾ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਰਜਵੀਂ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੀ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਤੱਕ ਉਸ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ।³

ਸਦਾ ਕੌਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੱਸ ਕਰਕੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ 1762 ਵਿੱਚ ਦਲੋਧਾ ਸਿੰਘ ਅਲਕੋਲ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰ ਸੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘਨੱਈਆ ਦੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਸਾਰੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਸਭ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਦੇ ਲਈ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਬਰ ਸਦਾ ਕੌਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਘੋੜੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਗਈ ਤੇ ਪਤੀ ਦਾ ਬਟਾਲੇ ਜਾ ਕੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਕਾਰਨ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਘਨੱਈਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ।⁴ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਕੋ ਔਲਾਦ ਸੀ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਜੋ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਚੁਸਤ ਲਿਬਾਸ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਖੱਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੇ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ 14 ਸਾਲ ਸੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੀ ਉਮਰ 16 ਸਾਲ ਸੀ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਰੱਖੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। 1792 ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤੇ 1798 ਵਿੱਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਘਨੱਈਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਤੇ ਆ ਗਈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ੱਕਰਚਕੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁੱਖੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।⁶

ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਸਦਾ ਕੌਰ ਖੜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਆਰੰਭਿਕ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਕਾਬਲੀਅਤ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲਈ ਵਰਤੀ।⁷ ਜੇ ਕਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਿੱਛੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਕਰਚਕੀਆ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੀਵਾਨ ਲੱਖ ਪੱਤ ਰਾਇ ਨੇ ਹੀ ਨੱਪ ਨੈਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।⁸

ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਲਾਇਆ। ਇਸਦੇ ਆਮਦਨ ਖਰਚ ਦਾ ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰਾ ਫੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਆਈ ਉਸਨੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪੱਤ ਰਾਇ ਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਖੋਹ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਸੈਨਿਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਨਰੀਖਣ ਕੀਤਾ। ਅਯੋਗ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਾਲੂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਰਾਮਗੜੀਆ ਮਿਸਲ ਦੇ ਮਿਆਈ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਜ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬਰਾਬਰ ਡੱਟੇ ਰਹੇ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਸੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦੀਆ ਨੂੰ ਵੀ ਸਦਾ ਭਿਜਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਬਹਾਦੁਰ ਮਰਦ ਹੋ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਧੱਮਕੀ ਵੀ ਦੇ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।⁹

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਘਬਰਾਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਲਵੋ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਇਸ ਸਮੇਂ ਲੜੀ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਕਾਰਨ ਜ਼ੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦ ਪਏ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦੁਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅੱਗੇ ਟਿੱਕ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਜਰਨੈਲ ਅਹਿਮਦ ਸਰਾਚੀ ਬਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜਿਹਲਮ ਤੋਂ ਪਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਗਿਆ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਅਜੇ ਜਿਹਲਮੇ ਪਾਰ ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰਾਚੀ ਬਾਸ਼ੀ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਸਰਾਚੀ ਬਾਸ਼ੀ ਦੀ ਪਹਿਲਾ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਤੂੰ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ। ਆਪ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੌਹੀਆਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਜਿੱਥੇ ਬਹਾਦੁਰ ਔਰਤ ਸੀ ਉੱਥੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਵੀ ਸੀ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾ ਕੇ ਫਰਿਆਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਸੁਣਦੀ ਤੇ ਯੋਗ ਨਿਆ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਸੱਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਹੀਆਂ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਨੱਕਈ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭੈਣ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨਾਲ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਟਾਲੇ ਚਲੀ ਗਈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਦਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪੂਰੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਰਬਾਰ ਲਗਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹਿਫਾਜਤ ਕਰੇਗਾ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਜਦੋਂ ਭੰਗੀਆਂ, ਰਾਮ ਗੜੀਆਂ ਅਤੇ ਕਸੂਰ ਦੇ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਨੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਮਿਲਕੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਨਾਲ ਬਟਾਲੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸੈਨਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।¹² ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਦਾ ਕੌਰ, ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

1807 ਵਿਚ, ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਬੇਟੀ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦੋਹਤਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਪਰ 1802 ਵਿਚ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਜੋ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਆਪਣੇ ਦੋਹਤਰੇ ਨਾਲ ਲਹੌਰ ਆਈ ਤਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਪਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇਵੇਗੀ ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਾ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵੇਗਾ। ਪਰ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਮਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਮੇਰਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਵਾ ਪਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਹੈ? ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਬੰਧਨੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਵੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨਾਲ ਨਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖੱਤ ਲਿਖ ਕੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਲਹੌਰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।¹³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਜਿਸ ਨੇ 36 ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ, ਦਿੱਲੀ, ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧੋਖੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਪਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸਦਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਰਿਣੀ ਰਹੇਗੀ ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੜਨਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ, ਸੂਝ, ਸਿਆਣਪ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਬਣਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਈ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਬੇਸ਼ਕ ਉਸ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਪਰ ਲੋੜ ਹੈ ਉਸ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣ ਦੀ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ: ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ, Punjab History Conference, 2011, P. 577
2. Prabhjot Kaur, Women Liberation, a wisdom collection, P. 150
3. ਹਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਤਵਾਰੀਖ ਤੇ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ, Punjab History Conference, 2011, P.567
4. J. D. Cunningham, History of the Sikhs, p. 157.
5. ਪ੍ਰਿ: ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ, ਸਿੱਖ ਬੁੱਕ ਸੈਂਟਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਪੰਨਾ, 13
6. ਡਾ: ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬੀਰ ਰਾਣੀਆਂ, ਪੰਨਾ, 13-14
7. ਉਹੀ-
8. ਉਹੀ-
9. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਉਮਦਾ ਤਵਾਰੀਖ, ਦਫ਼ਤਰ ਦੂਜਾ (ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1985, ਪੰਨਾ, 38
10. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਪੰਨਾ, 16-17
11. ਸੋਹਨ ਲਾਲ ਸੂਰੀ, ਪੰਨਾ, 51
12. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌਹਰ, ਸਿੱਖ ਸੰਘਰਸ਼, ਆਰਸੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1999, ਪੰਨਾ, 150
13. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ, ਪੰਨਾ, 575